

ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN SORUNLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA^{*,**}

A RESEARCH ON THE PROBLEMS OF CHILDREN WORKING

Araştırma Makalesi
Research Paper

Salih DURSUN^{***}
Esmâ AKSAKAL^{****}

Öz:

Çocukların çalıştırılması sorunu tüm toplumların özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin öncelikli toplumsal sorunlarından birini oluşturmaktadır. Çocukların çok erken yaşlarda çalışma hayatına girmeleri/girmek zorunda kalmaları uzun çalışma süreleri, düşük ücretlerle çalıştırılma, eğitimden uzak kalma, şiddete maruz kalma, zararlı alışkanlıklara yönelme vb. birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı farklı iş alanlarında çalışan çocukların mevcut durumunu ve yaşamış oldukları sorunları incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, tespit edilen sorunların önlenmesine yönelik çözüm önerileri ortaya koymaktır. Çalışmaya, İstanbul ilinde seyyar satıcı, hurda-atık toplayıcı ve çırak gibi farklı işlerde çalışan 157 çocuk katılmıştır. Çalışmada 38 adet ifadeden oluşan soru formu kullanılmıştır. Araştırmada, gelişigüzel örneklem tekniği ile 175 çalışan çocuğa bizzat ulaşılarak uygulama gerçekleştirilmiştir. 18 anket eksik veri içerdiği için analiz dışı bırakılmış ve analizler 157 veri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, çocukların büyük bir kısmının ekonomik nedenlerle çalışma hayatına girdiği görülmektedir. Çocuk çalışanların yaşamış olduğu sorunlarda ise, okula devam etme/edememe, çalışma sürelerinin uzunluğu, düşük gelir elde etme, bağımlılık yapıcı madde kullanma ve şiddete maruz kalma dikkati çekmektedir. Tüm bu sorunların bir bütün olarak değerlendirilmesi ve bu sorunlara yönelik politikalar oluşturulması hem çocukların hem de toplumumuzun geleceği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçların çocukların çalıştırılmasını önlemeye yönelik politikalara yol gösterici olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk Çalışan, Çalışan Çocukların Sorunları.

Abstract:

Working children problem is the problem of all societies but especially in underdeveloped countries and developing countries is one of the priority societal matter. Children have to enter / enter their working life at an early age brings with it many problems such as long working hours, low wages, lack of education, exposure to violence, exposure to harmful habits etc. In this study it was analyzed the working childrens' problems which are working in many different places. The other purpose of the study is to offer solutions for the determined problems. The study covers 157 children who are working in different areas like peddlers, scrap - waste gatherer and apprentice in İstanbul province. In this study, consisting of 38 questions was used forms of expression. In the study, 175 working children

* Makale Geliş Tarihi: 27.03.2018

Makale Kabul Tarihi: 26.05.2018

** Bu çalışma Doç. Dr. Salih DURSUN danışmanlığında Esmâ AKSAKAL tarafından hazırlanan Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Çalışan Çocuklar ve Sorunları (İstanbul Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

*** Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sdursun@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8597-3340

**** HR Consultant, esma.aksakal@ifs.com.tr, orcid.org/0000-0003-4841-9532

were reached by random sampling technique. Since 18 surveys contained missing data, the analysis was omitted and analyzes were performed on 157 data. The obtained data were analyzed with SPSS 22.0 package program. According to results of the study most of the children started to work because of economic reasons. Child workers problems are; not / could not continue school, long working hours, low earnings, using drugs and to be exposed to violence. Evaluating all the problems as a whole and creating policies intended to these problems has great importance for children and future of the society.

Keywords: Children, Working Children, Problems.

GİRİŞ

Çocukların çalıştırılması, geçmişten günümüze çocuklar için önemli sorun alanlarından biridir. Günümüzde dünya genelinde milyonlarca çocuk farklı iş alanlarında çalışmakta/ çalıştırılmaktadır.

Tarihin her döneminde çocuklar, farklı gerekçelerle de olsa toplumsal işbölümünün bir sonucu olarak çalışmış olsa da (Kumar, 2013: 419), çocukların ücretli işgücü olarak çalışma hayatına girmeleri ise, sanayi devrimi ve sonrasında gerçekleşmiştir. İşverenlerin işgücü maliyetlerini olabildiğince düşük tutmaya yönelişi ve ücret gelirlerinin giderek azalması ve sefalet ücret düzeyi olarak kabul edilen düzeylere gerilemesiyle ailelerin birden çok üyesinin çalışma yaşamına girmek zorunda kalışı çocukların çalışma hayatına girmeleri yönündeki gelişmeleri hızlandırmıştır (Altan, 2004: 207). Özellikle sanayi devriminin ilk yıllarında fabrikalarda çalışanların yaklaşık üçte birini çocuklar oluşturmuş ve çocukların günlük çalışma saatleri 18 saate kadar ulaşmıştır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 13). Bu dönem içinde, 4-5 yaşlarındaki çocuklar tekstil fabrikalarında “bobin taşıma” işlerinde, 6-7 yaşındaki çocuklar ise “iplik bağlama” ve madenlerde büyüklerin giremediği dehlizlerde “maden çıkarma” işlerinde çalıştırılmıştır (Demir, 2012: 548).

Diğer taraftan, çocukların çalışma yaşamında yer almalarının hangi kavramlarla ifade edileceği veya bu olgunun nasıl tanımlanacağı noktasında ilgili yazında bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir. Çocukların çalışma yaşamında yer almaları “çalışan çocuk” “çocuk emeği”, “ekonomik olarak aktif çocuklar” gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir (ILO/ IPEC Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu, 2007: 7). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) bu kavramı, çocukluk çağında, çocuğun fiziksel ve mental gelişimine zarar veren ve çocuğun potansiyelini ve onurunu olumsuz etkileyen çalışma şeklinde tanımlamıştır (<http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>).

Bir tanıma göre çalışan çocuk, “fizyolojik veya hukuki olarak çocuk kabul edilen yaş sınırları içinde bulunanlardan fikri veya bedeni emeğini arz ederek çalışanlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Alper, 1994’ten aktaran: Erbay, 2010: 207). Başka bir görüşe göre ise çalışan çocuk, belli bir ücret karşılığında bir işverene karşı bağımlı şekilde iş görme edimini yerine getiren, belli bir yaşın altındaki kişi olarak tanımlanmıştır (Şahin, 2010: 24).

Çalışan çocukları korumaya yönelik, ulusal ve uluslararası yasaların varlığına rağmen dünyanın her köşesinde milyonlarca çocuğun, sağlıkları ve gelecekleri tehlikeye atılarak, çocukluklarını yaşayamadan, sağlıklı gelişim şartlarına aykırı bir şekilde çalıştırıldığı gö-

rılmaktadır (Tor, 2010: 30). Bu nedenle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere çalışan/çalıştırılan çocuklar, günümüzde tüm dünya için çok önemli bir sosyo-ekonomik sorun olarak varlığını devam ettirmektedir (Sirohi, 2014: 9).

Bu araştırmanın amacı; çocukları çalışma hayatına iten sebepleri ortaya koymak ve çocukların çalışma hayatına katılmaları bağlamında yaşamış olduğu sorunları tespit etmektir.

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN ÇOCUKLARLA İLGİLİ GENEL DURUM

Günümüzde dünya genelinde milyonlarca çocuğun ülke ve bölgelere göre değişmekle beraber çalıştırıldığı görülmektedir. ILO'nun en son çalışmalarından biri olan, 2013 Küresel Raporuna göre, 2012 yılı itibari ile dünya genelinde 168 milyon çalışan çocuk bulunmaktadır. ILO raporlarına bakıldığında dünya genelinde çalışan çocuk sayısının özellikle 2000'li yıllardan itibaren azalma seyrinde olduğu görülmektedir. Örneğin 2000 yılında 246 milyon olan çocuk çalışan sayısı, 2004 yılında azalarak 222 milyona, 2008 yılında 215 milyona ve en son 2012 yılında 168 milyona düşmüştür (ILO, 2013: 13). Görüldüğü üzere çalışan çocuk sayısı yıllar itibariyle azalmakla beraber halen azımsanmayacak boyutlardadır.

Tablo 1, ILO tarafından hazırlanan, 2013 Küresel Raporuna göre, 2012 yılında çalışan çocuklarla ilgili genel bilgileri göstermektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, dünya genelinde 5-17 yaş arası çocukların %16,7'si istihdam içerisinde yer almakta ve %5,4'ü tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Cinsiyete göre çocuk çalışanların dağılımına bakıldığında, dünya genelindeki erkek çocukların yaklaşık %12,2'si çocuk çalışan iken, kız çocuklarında bu oran %8,9 olarak tahmin edilmektedir. Çalışan çocukların dünya genelinde bölgelere göre dağılımına bakıldığında, sorunun özellikle Sahra altı Afrika bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölgede yer alan çocukların %30,3'ünün istihdam içerisinde yer aldığı ve %10,4'ünün de tehlikeli işlerde çalıştırıldığı görülmektedir. Bu bölgeyi, %15,5 ile Asya ve Pasifik bölgesi, %12,5 ile Latin Amerika ve Karayipler ve %12,1 ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi takip etmektedir.

Tablo 1: Dünya Genelinde Çalışan Çocukların Dağılımı (2012)

Cinsiyet, Yaş Grupları ve Bölgeler	Toplam Çocuk Sayısı		İstihdamdaki Çocuk Sayısı		Çocuk Çalışan		Tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı	
	Bin	%	Bin	%	Bin	%	Bin	%
5-17 yaş arası	1.585.566	16.7	264.427	16.7	167.956	10.6	85.334	5.4
Cinsiyet	Erkek	819.877	148.327	18.1	99.766	12.2	55.048	6.7
	Kız	765.690	116.100	15.2	68.190	8.9	30.296	4.0
Yaş Grubu	5-11 yaş	858.925	73.072	8.5	73.072	8.5	18.499	2.2
	12-14 yaş	362.146	70.994	19.6	47.381	13.1	19.342	5.3
	5-14 yaş	1.221.071	144.066	11.8	120.453	9.9	37.841	3.1
	15-17 yaş	364.495	120.362	33.0	47.503	13.0	47.503	13.0
Bölge	Asya ve Pasifik	835.334	129.358	15.5	77.723	9.3	33.860	4.1
	Latin Amerika ve Karayipler	142.693	17.843	12.5	12.505	8.8	9.638	6.8
	Sahra altı Afrika	275.397	83.570	30.3	59.031	21.4	28.767	10.4
	Ortadoğu ve Kuzey Afrika	110.411	13.307	12.1	9.244	8.4	5.224	4.7

Kaynak: IPEC action against child labour 2012-2013: Progress and future priorities / International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) - Geneva: ILO, 2014.

Diğer taraftan UNICEF'in (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) 2013 yılı tahminlerine göre de dünya genelinde 5-14 yaş grubu arasında yaklaşık 150 milyon çalışan çocuk bulunmaktadır. Bu yaş grubunda çocuk çalışanların en fazla olduğu bölge ise Sahra altı Afrika'dır (<https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/>).

Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi, Türkiye'de de çocukların çalıştırılması günümüzün en önemli sosyal sorunlarından biri olarak görülmektedir. Çalışan çocuklar ile ilgili Türkiye'de bu alandaki en kapsamlı çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2006 ve 2013 yıllarında yaptığı "*Çocuk İşgücü Araştırması*"dır. TÜİK tarafından 2013 yılında yapılan araştırmadan elde edilen bazı özet bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: 2012 Yılında Türkiye'de Yaş Grubu, Cinsiyet ve Çalışma Durumuna Göre Çocuklar (Bin)

Yaş Grubu ve Cinsiyet	Çocuk Sayısı	Ekonomik İşlerde Çalışan	Ev İşlerinde Çalışan	Çalışmayan
Toplam	15.247	893	7.503	6.850
6-14	11.386	292	5.231	5.804
15-17	3.861	601	2.213	1.047
Erkek	7.775	614	3.243	3.917
6-14	5.794	185	2.401	3.208
15-17	1.981	430	842	710
Kadın	7.472	279	4.261	2.933
6-14	5.592	108	2.889	2.596
15-17	1.88	171	1.372	337

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2013: 27.

Tablo 2'ye göre, 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısı 2012 yılı itibariyle 893 bindir. Bu yaş grubundaki çalışan çocuklardan 614 bini erkek, 279 bini kız çocuklarından oluşmaktadır. Çalışan çocuk sayısı 6-14 yaş grubunda 292 bin kişi, 15-17 yaş grubunda ise 601 bin kişidir. 2012 yılında Türkiye'de ekonomik işlerde çalışan çocukların sektörel dağılımına bakıldığında ise, 893 bin çocuktan 399 bininin tarım sektöründe, 277 bininin hizmet sektöründe ve 217 bininin sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir (TÜİK, 2013: 7). Çalışan çocuk sayısında geçmiş yıllara göre azalma eğilimi görülmele beraber, rakamlardan da görüldüğü üzere, Türkiye'de mevcut çocuk istihdamı sayısı halen azımsanmayacak boyutlardadır.

2. ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA NEDENLERİ VE YAŞAMIŞ OLDUKLARI SORUNLAR

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve kültürel yapılarına göre değişiklik gösterse de (Kumar, 2013: 519), çocukların çalışma hayatında yer almalarına ilişkin, çok boyutlu ve birbiriyle bağlantılı birçok neden vardır. Yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımı başta olmak üzere, göç, ailenin eğitim durumu, geleneksel toplum yapısı, işverenlerin talebi, mevzuat eksiklikleri, yetersiz denetim vb. nedenler (Dursun, 2011: 314) çocukların çalışma hayatına girmelerinde önemli rol oynamaktadır.

Çocukların çalışma hayatına girmek zorunda kalmalarının en önemli nedenlerinin başında ailelerin yoksulluğu gelmektedir. Yoksul ailelerin kazançlarının önemli bir miktarını temel gıda maddeleri tüketiminde kullandıkları göz önünde bulundurulursa, aileler için çocuk emeği yaşamın sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir faktör haline gelmektedir (Tunçcan, 1999: 10). Bu anlamda, ailelerin yeterli bütçeye sahip olamaması ve ekonomik güçlükler, çocukların okuldan alınarak çalışma yaşamına itilmesine sebep olmaktadır (Al-Gamal vd., 2013: 1158). Özellikle de aile gelirinin okul masraflarının karşılanmasında yetersiz kalması veya çocuğun işten alınması durumunda ailenin uğrayacağı gelir kaybı, çocuğun okuldan alınmasındaki önemli bir faktördür (Günöz, 2007: 7). Sunal (2011) tarafından 148 ülke verisi baz alınarak yapılan bir çalışmada çocuk işçilik oranlarının kişi başına gelirin düşük olduğu ülkelerde daha fazla gerçekleştiği ve çocuk işçilik oranları ile kişi başına düşen gelir oranları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla da çocukların çalıştırılması, yoksul ailelerin ekonomik güçlüklerle mücadele etmek için geliştirdikleri bir strateji haline gelmiştir.

Çocuk çalışan olgusunun sosyal kaynaklarından biri de nüfus artışıdır. Özellikle eğitim seviyesi düşük ve yeterli gelire sahip olmayan kırsal kökenli ailelerde çocuk sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bu durum zaten yetersiz olan gelirin daha çok kişi tarafından paylaşılmasına neden olmaktadır. Mevcut gelirin zorunlu ihtiyaçları bile karşılamaya yetmeyişi daha çok sayıda gelirin aileye getirilmesini zorunlu kılmakta ve aile içinde yer alan çocukların farklı istihdam biçimleri içerisinde yer almalarına neden olmaktadır (Fidan, 2004: 33).

Ayrıca, küreselleşme beraberinde getirdiği küresel rekabet nedeniyle, hem arz hem de talep açısından çocuk emeği kullanımını artırır yönde etkiler taşımaktadır. Küreselleşme ile birlikte gelir dağılımının gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde yoksul kesim aleyhine daha da bozulması, çocuk işgücü arzını arttıran en önemli faktörlerden biridir. Çocuk emeğine olan talep artışı ise, küresel rekabet koşullarının gerektirdiği düşük üretim maliyetleriyle ilişkilidir (Tunçcan, 2000: 490). Bu nedenle birçok işletme getirmiş olduğu maliyet avantajı nedeniyle, çocukları çalıştırmayı tercih etmektedir.

Bahsedilen bu nedenlere, mevzuattaki yetersizlikler ve denetim eksikliği, çocukların çalıştırılmasına yönelik geleneksel bakış açısı, düzensiz göç hareketleri vb. nedenler de ilave edildiğinde çocukların çalıştırılmasının birbiriyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı birçok nedeni olduğu görülmektedir.

Çok küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatında girmek durumunda kalmak çocuklar üzerinde fiziksel ve ruhsal boyutta birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Çocuklar, çok küçük yaşlardan başlayarak gelişimlerini olumsuz etkileyen elverişsiz koşullarda, her türlü ihmal ve istismara açık bir biçimde çalıştırılmaktadır. Çocuk yaştaki bireyler ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmekle beraber özellikle az gelişmiş ülkelerin yoksul bölgelerinde, aile bütçelerine katkı sağlamak için çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu çocuklar, erken yaşlarda çok ağır sorumluluklar üstlenmek

zorunda kaldıkları için fiziksel ve ruhsal sağlıkları bozulmakta ve geleceğe donanımlı bir biçimde hazırlanmaları için gerekli eğitimden yoksun kalmaktadırlar (Yıldız, 2006: 135).

Erken yaşlarda çalışma hayatına atılmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin başında, eğitime devam edememe gelmektedir. TÜİK'in 2012 yılı verilerine göre, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda okula devam etmeyen 1 milyon 297 bin çocuk bulunmaktadır. Okul devam etmeyen çocukların 448 bin kadarı ekonomik işlerde çalışanlar ve 503 bini ev işlerinde faaliyette bulunanlardan meydana gelmektedir. Birçoğu zorunlu eğitim döneminde olan ve 15 yaşın altında pek çok çocuğun eğitimlerini aksatarak ya da yarıda bırakarak çalışmaları, halen pek çok sorun doğurduğu gibi, gelecekteki daha önemli sorunların kaynağını teşkil etmektedir. Özellikle yeterli düzeyde eğitim alamayan çocukların gelecekte daha üretken ve geliri daha yüksek bir istihdam imkânı bulma şansları azalmaktadır (Baştaymaz, 1990: 35). ILO'nun tahminlerine göre, her yıl alınan ilave eğitimin gelecekte elde edilecek muhtemel kazançta etkisi yaklaşık olarak %11'dir (ILO/IPEC Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu, 2007: 24).

Çocuk çalışanların çalışma hayatında karşılaştıkları önemli bir sorun da işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgilidir. Çocukların çalışma ortamlarının, genellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği kurallarına uygun olmadığı görülmektedir. Genellikle, çocukların çalıştırıldığı mekânlar küçük, oldukça gürültülü ve yeterli havalandırma önlemleri alınmamıştır. Ayrıca, bu tür çalışma ortamlarında kullanılan çeşitli maddeler çalışan çocukların sağlıkları ve güvenlikleri açısından tehlikeler içermektedir (Karabulut, 1996: 25).

Çocukların çalışma hayatında yaşadığı bir diğer sorun ise çalışma süreleri ile ilgilidir. Çocuklar genellikle günlük ve haftalık çalışma süresinin çok üstünde çalışmaktadırlar. Çocukların yasal çalışma sürelerini aşarak uzun süre çalıştırılmaları bedensel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışma ortamlarındaki uzun çalışma süreleri nedeniyle yorulma, fiziksel ve zihinsel yüklenme, dikkat bozukluğu ve bunlara bağlı olarak iş kazası ve meslek hastalıklarına yakalanma riski artmaktadır (ILO-IPEC Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu, 2007: 69).

3. UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Çocukların çok erken yaşlarda çalışma hayatına girmeleri/girmek zorunda kalmaları uzun çalışma süreleri, düşük ücretlerle çalıştırılma, eğitimden uzak kalma, şiddete maruz kalma, zararlı alışkanlıklara yönelme vb. birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı farklı iş alanlarında çalışan çocukların mevcut durumunu ve yaşamış oldukları sorunları incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, tespit edilen sorunların önlenmesine yönelik çözüm önerileri ortaya koymaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Katılımcılar

Çalışmada 38 adet ifadeden oluşan soru formu kullanılmıştır¹. Anketin ilk bölümü araştırmaya katılan çalışan çocukların sosyo-demografik ve diğer özelliklerini tespit etmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise, çalışan çocukların çalışma şartları, yaşadıkları sıkıntılar, kötü alışkanlıkları, çalışma tipleri, çalışma saatleri vb. ifadeler bulunmaktadır.

Araştırma evrenini, İstanbul ilinde 14 yaş ve altındaki çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların çalışma tipine göre araştırmanın hedef kitlesi şu şekildedir:

- Seyyar Satıcı: Simit, mendil, midye, hediyelik eşya, pazar yerlerinde pazarcı esnafına dâhil olmayacak meyve ve sebze satan çocuklar ile her türlü işportacı olarak çalışan çocuklar,
- Hurda Atık Toplayıcı: Kullanılmış kağıt, cam, hurda metal vb. toplayan çocuklar,
- Çıracak: Sanayide ve tekstilde çalışan çocuklar

Çalışmaya katılan çocukların, çalışma tiplerine göre dağılımına bakıldığında, %55,4'ü çırak, %26,1'i seyyar satıcı ve %18,5'i hurda atık toplayıcıdır. Çalışmaya katılan çocukların %80,8'si erkek, %19,2'si kızdır. Çalışmaya katılan çocukların %43,9'u 13 yaş altında %56,1'i ise 14 yaşında olduğu tespit edilmiş olup, çalışmaya katılan çocukların yaş ortalaması $13,08 \pm (1,30)$ 'dir.

Araştırma, 2015 yılı Haziran ve Temmuz aylarında İstanbul'da yapılmıştır. Gelişigüzel örneklem tekniği ile çalışan çocuklara bizzat ulaşılarak uygulama gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, 175 çocuk çalışana doğrudan ulaşılarak veri toplanmıştır. 18 anket eksik veri içerdiği için analiz dışı bırakılmış ve analizler 157 veri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar frekans dağılımlarıyla incelenmiştir.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Çocukların çalışma hayatına çok erken yaşlarda atılmaları eğitim imkânlarına ulaşma noktasında sorunlar yaşamalarına yol açmaktadır. Tablo 3, çalışan çocukların, eğitim durumları ile okula devam edip-etmediklerine göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 3'e göre, çocukların %65,6'sının ilköğretim öğrencisi, %29,9'unun ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir. Çocukların %60,5'i okula devam ettiklerini belirtirken, %39,5'i okula devam etmediklerini belirtmişlerdir.

¹ Araştırmada kullanılan soru formu Tahir Baştaymaz'ın 1990'da Bursa'da çalışan çocuklara yönelik olarak yaptığı alan araştırmasında kullanılan soru formundan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3: Çalışan Çocukların Eğitim Seviyesi ve Okula Devam Durumları

Çocukların Eğitim Durumları	N	%
Okur Yazar Değil	1	0,6
Okur Yazar	4	2,5
İlköğretim Mezunu	47	29,9
İlköğretim Öğrencisi	103	65,6
Lise Öğrencisi	2	1,3
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>
Çocukların Okula Devam Durumları	N	%
Evet	95	60,5
Hayır	61	39,5
<i>Toplam</i>	<i>166</i>	<i>100</i>

Çalışan çocukların okula devam etmeme nedenleriyle ilgili dağılım ise Tablo 4'te gösterilmektedir. Çalışan çocukların okula gitmeme nedenlerine bakıldığında (Tablo 4), en önemli neden olarak ekonomik nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir (%39,7). Bunu %24,7 ile başarısızlık nedeniyle okuldan ayrılmak durumunda kalanlar, %20,7 ile diğer nedenler izlemektedir. Ayrıca çocukların %10,3'ü anne veya babanın okula göndermemesi ve %5,2'si okulun uzak olmasının okula devam etmemelerinin en önemli nedeni olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 4: Çocukların Okula Gitmeme Nedenleri

Çocukların Okula Gitmeme Nedenleri	n	%
Ekonomik nedenler	23	39,7
Anne-baba göndermedi	6	10,3
Okul çok uzaktı	3	5,2
Başarısızlık nedeniyle okuldan ayrılmak zorunda kaldım	14	24,1
Diğer nedenler	12	20,7
<i>Toplam</i>	<i>58</i>	<i>100</i>

Çocukların çalışma hayatına katılmalarında en önemli nedenlerin başında aile bütçesine katkıda bulunmak gibi ekonomik nedenler gelmektedir. Çalışmaya katılan çocuklara çalışmaya başlama nedenleri ile ilgili sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Çocukların Çalışma Nedenleri

Çocukların Çalışmasının En Önemli Nedeni	n	%
Ailemin Ekonomik (Parasal) Gelirine Katkıda Bulunmak	82	52,2
Ailemin Borçlarının Ödenmesine Yardımcı Olmak	22	14
Kendi İhtiyaçlarımı Karşılama İçin	29	18,5
İleride Daha Rahat İş Bulmak, Meslek Öğrenmek İçin	7	4,5
Boşta Kalmamak İçin	10	6,4
Okulu Sevmediğim İçin	2	1,3
Diğer	5	3,2
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100,0</i>

Tablo 5'e göre, çocukların çalışma nedenleri içerisinde ilk üç sırada, %52,2 ile ailenin ekonomik (parasal) gelirine katkıda bulunmak, %18,5 ile kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve %14 ile ailesinin borçlarının ödenmesine yardımcı olmak gelmektedir. Oranlar genel olarak incelendiğinde çocukların yaklaşık %84,7'sinin ekonomik nedenlerden dolayı çalıştığı görülmektedir.

Tablo 6 ise, çalışan çocukların zararlı alışkanlıklarıyla ilgili sonuçları göstermektedir.

Tablo 6: Çalışan Çocukların Zararlı Alışkanlıkları

Sigara Kullanımı	n	%
Evet	43	28,2
Hayır	114	71,8
Total	157	100
Alkol Kullanımı	n	%
Evet	2	3,1
Hayır	155	96,9
Total	157	100
Bağımlılık Yapıcı Diğer Bir Madde Kullanımı	n	%
Evet	4	6,2
Hayır	153	93,8
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>

Tablo 6'ya bakıldığında, çalışmaya katılan çocukların %28,2'sinin sigara, %3,1'inin alkol ve %6,2'sinin ise bağımlılık yapıcı diğer maddeleri kullandığı görülmektedir.

Çalışan çocukların yaşadığı önemli bir problemde uzun sürelerle ve düşük ücretlerle çalıştırılmalarıdır. Tablo 7, çalışan çocukların günlük gelirlerine ve çalışma sürelerine, göre dağılımını göstermektedir. Tablo 7'ye göre, çalışmaya katılan çocukların günlük gelirlerinin 26,88 TL±(12,91 TL) olduğu tespit edilmiş olup, çocukların %77'sinin günlük 25 TL altında, %23'nün ise 25 TL üzerinde gelire sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, çalışan çocukların %92,4'ünün haftada 5-7 gün arasında, %7,6'sının haftada 1-4 gün arasında çalıştıkları gözlemlenmiştir. Çalışan çocukların %15'inin günde 6-8 saat arasında, %35'inin 9-11 saat arasında ve %50'sinin 12-15 saat arasında çalıştığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, çocuk işçilerin günde ortalama olarak 10,88±(1,83) saat çalıştığı gözlemlenmiştir.

Tablo 7: Çalışan Çocukların Çalışma Süreleri ve Günlük Gelirleri

Haftalık Çalışılan Gün	n	%
1-4 Gün	12	7,6
5-7 Gün	145	92,4
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>
Günlük Çalışılan Saat	n	%
6-8 Saat Arası	23	15
9-11 Saat Arası	55	35
12-15 Saat Arası	79	50
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>
Günlük Gelir	n	%
25 TL ve Altı	123	77,3
25 TL Üstü	34	22,7
Toplam	157	100

Yapılan çalışmada çocuklara herhangi bir şiddete maruz kalıp-kalmadıkları da sorulmuştur. Bununla ilgili elde edilen sonuçlar Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8: Katılımcıların Şiddete Maruz Kalma Durumu

Şiddete Maruz Kalma	N	%
Evet Bir Kez	39	37,6
Evet Birden Fazla	95	60,5
Hayır	3	1,9
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>

Tablo 8'e göre, çalışan çocukların %37,6'sı bir kez şiddet gördüğünü ifade ederken, birden fazla durumda şiddete maruz kaldığını ifade edenlerin oranı %60,5'tir. Herhangi bir şiddete maruz kalmadığını söyleyenlerin oranı ise yalnızca %1,9'dur. Bu sonuçlar çocukların çok büyük bir kısmının şiddet türlerinden en az birine (fiziksel, psikolojik vb.) maruz kaldığını göstermektedir.

Tablo 9: Katılımcıların İş Kazasına Uğrama Durumlarına Göre Dağılımı

İş Kazasına Maruz Kalma	N	%
Evet	37	23,6
Hayır	120	76,4
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>

Tablo 9 katılımcı çocukların iş kazasına uğrama durumlarına göre dağılımı göstermektedir. Buna göre, çalışan çocukların %23,6'sı çalıştıkları süre içerisinde en az bir kez iş kazasına maruz kaldıklarını ifade etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışan çocuklar sorunu tüm toplumların özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların öncelikli toplumsal sorunlarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde başta ILO olmak üzere birçok uluslararası kuruluş ile sivil toplum örgütü ulusal ve uluslararası düzeyde çocukların çalıştırılması ile ilgili çeşitli faaliyet ve projeler yürütmektedir. Ancak mevcut tablo çocuk çalışanlarla ilgili problemlerin varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de başta yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği olmak üzere, hızlı nüfus artışı, göç ve beraberinde oluşan işsizlik vb. nedenler ailelerin yaşam koşullarını zorlaştırmakta ve çocukların aile bütçelerine katkıda bulunmak amacıyla erken yaşlarda çalışma yaşamına girmelerine sebep olmaktadır.

Araştırma kapsamında çocukları çalışma hayatına iten nedenlere bakıldığında, araştırmaya katılan çocukların büyük çoğunluğu ailenin gelirin katkıda bulunmak amacıyla (%52,2) çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Kendi ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak (%18,5) ve ailenin borçlarının ödenmesine yardımcı olmak (%14) cevabını verenleri de dâhil ettiğimizde ekonomik nedenlerle çalıştığını ifade eden çocukların oranı %85'e ulaşmaktadır. Alptekin (2011) tarafından yapılan bir çalışmada da, sokakta çalışan çocukların %41,8'i ailesine destek olmak ve %29,8 okul masraflarını karşılamak için çalıştıklarını ifade etmiştir. Alparlan ve Karaoğlan (2012) tarafından yapılan bir başa araştırmada benzer sonuçlar dikkati çekmektedir. Adı geçen bu çalışmada da, çocukların ağırlıklı olarak ekonomik sıkıntı ve aile bütçesine katkıda bulunmak (%30,1) ve harçlığını çıkarmak (eğitim vb.) (%24,7) gibi nedenlerle çalıştığı/çalıştırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın sonuçları değerlendirildiğinde, çocukların çalışmasının temel nedenini ailenin sahip olduğu gelir düzeyinin yetersiz olduğu görülmektedir. Yoksul bir ailede doğmak, çocuklar için pek çok olanaktan

yoksun olmanın yanı sıra, okula gitmek yerine erken yaşta çalışmaya başlamak anlamına da gelmektedir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, çalışan çocukların önemli bir kısmının eğitimine devam etmediği tespit edilmiştir (%39,5). Çalışan çocukların okula gitmeme nedenlerine bakıldığında ise, %39,7 ile ekonomik nedenler ilk sırada yer almaktadır. Baştaymaz (1990) tarafından yapılan çalışmada da çalışan çocukların %38'nin ise eğitimine devam etmediği tespit edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu Çocuk İşgücü Araştırmasına (2012) göre ekonomik işlerde çalışan toplam 448 bin çocuk okula devam etmemektedir (Çalışan çocukların %50,2'si). Eğitim ve çalışma hayatını bir arada yürütmek zor olduğu için çocukların aksayan eğitimleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan başarısızlıkları dolayısıyla eğitimden kopuş sürecine girdikleri görülmektedir. Oysa çocukların çalışma hayatından kurtulması ve kendilerine daha iyi bir gelecek kurabilmesi için eğitim en büyük alternatiftir. Ayrıca eğitimi tamamlayamayan çocuğun yaşamının geri kalan kısmında toplumsal kısır döngüden kurtulup kendini geliştirme şansı çok düşük olacağı için yoksulluk her zaman hem çocuklar hem de toplum için varlığını sürdürecektir.

Çocuklar okula devam edemedikleri gibi, bağımlılık yapıcı maddelere alışma, kolaydan para kazanma, suça yönelme, dışlanma, aşağılanma ve şiddet gibi tehlikelere maruz kalmaktadırlar. Nitekim araştırmaya katılan çocukların %28,2'si sigara, %3,1'i alkol ve %6,2'si diğer bağımlılık yapıcı bir madde kullandığını ifade etmiştir (%32). Şişman (2006) tarafından sokakta çalışan çocuklar üzerine yapılan bir araştırmada, bu çocukların %3'ünün sürekli, %3,5'inin ara sıra sigara kullandıkları ve %3'ünün ara sıra alkol kullandıkları tespit edilmiştir. Bilgin (2009) tarafından yapılan bir başka çalışmada da sokakta çalışan çocukların %42,5'inin bağımlılık yapıcı bir madde (sigara, esrar, alkol, tiner, bali vb.) kullandıkları tespit edilmiştir.

Ayrıca araştırmaya katılan çocukların çalışma sürelerinin oldukça uzun olduğu görülmektedir. Çocukların büyük çoğunluğu haftada 5 ile 7 gün arasında, günde ise 12-15 saat arasında çalıştığını ifade etmiştir. Çalışma yasalarımız göre yetişkinlerin bile uzun saatlerce çalışmasına müsaade edilmezken ve mutlak surette dinlenmeye ihtiyaçları olduğu belirtilirken, çocukların dinlenmeden, eğlenmeden ve çocukluğunu yaşamadan çalışmasının son derece olumsuz sonuçları vardır. Çocukların uzun saatlerce çalışmalarının yanı sıra elde ettikleri gelir de oldukça düşüktür (%77'si günlük 25 TL'nin altında gelir elde etmektedir). Şişman (2006) tarafından sokak çocukları üzerinde yapılan bir çalışmada da, sokakta çalışan çocukların %34,8'inin günde 9 saat ve üzerinde çalıştıkları ve %94,4'ünün asgari ücretin altında bir gelir elde ettikleri bulgusu elde edilmiştir. Alptekin (2011) tarafından yapılan çalışmada ise, çocukların %36,2'sinin günde 8 saat ve üzeri çalıştıkları tespit edilmiştir.

Erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocuklar ruhsal veya sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyen durumlarla karşılaşabilmektedir. Araştırmaya katılan çocukların büyük çoğunluğu fiziksel ya da psikolojik olarak şiddete maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir (%98,1). Bilgin (2009) tarafından sokak çocukları üzerine yapılan araştırmada da benzer bulgular dikkati

çekmektedir. Bu araştırmaya göre, sokakta çalışan çocukların %79,2'si fiziksel şiddete ve %19,8'i cinsel tacize maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Genel olarak tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde çocukların çalışmasının arkasında tek bir nedenin olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak konuyla ilgili yapılan diğer araştırmalarda da olduğu gibi, bu araştırmada da çocukların temelde ekonomik nedenlerden ötürü çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla çocukların çalışmasının azaltılması için öncelikle çözüm getirilmesi gereken konu yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliğidir. Aksi takdirde çocukların çalışmasının engellenemeyeceği aşikârdır. Bunun yanı sıra işsizliğin azaltılıp istihdamın artırılması, eğitimin kalitesinin yükseltilmesi, ailelerin konuyla ilgili olarak bilinçlendirilmesi ve eğitim seviyesinin artırılması ve etkin bir mevzuat sisteminin oluşturulması da gerekmektedir. Tüm bu sorunların bir bütün olarak değerlendirilmesi ve bu sorunlara yönelik politikalar oluşturulması hem çocukların hem de toplumumuzun geleceği açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Son olarak, bu araştırmanın bazı kısıtları mevcuttur. Araştırma, 2015 yılı Haziran ve Temmuz aylarında İstanbul'da yapılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları Türkiye genelini yansıtmamaktadır. Ayrıca araştırmaya sadece çırak, seyyar satıcı ve hurda atık toplayan çocuklar katılmıştır. Bu yüzden de sonuçlar sadece bu gruplarda çalışan çocukların sonuçlarını yansıtmaktadır. Araştırma yaz aylarında yapıldığı için okulların tatil olduğu döneme denk gelmiştir. Eğer araştırma, bu dönemlerden farklı bir zaman aralığında yapılsaydı gerek çocukların çalışma süreleri gerekse çalışma hayatının içinde yer almaları açısından sonuçlar daha farklı çıkabilirdi.

KAYNAKÇA

- Al-Gamal, E., Hamdan-Mansour A. M., Matrouk, R. & Al Nawaiseh, M. (2013). The Psychosocial Impact of Child Labour in Jordan: A National Study, *International Journal of Psychology*, 48(6), 1156-1164.
- Alparlan, Ö. & Karaoğlan, B. (2012). Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(4), 268-274.
- Alptekin, K. (2011). Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri: Düzce Örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(1), 25-48.
- Altan, Ö. Z. (2004). *Sosyal Politika*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Avşar, Z. & Öğütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-40.
- Baştaymaz, T. (1990). *6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
- Bilgin, R. (2009). Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 232-244.
- Demir, F. (2012). Çalışma Hayatında Çocukların Korunması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 547-577.
- Dursun, S. (2011). Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar, Tokol, Aysen (Ed.) ve Alper, Yusuf (Ed.), *Sosyal Politika*, 1. Baskı içinde (312-323), Bursa: Dora Basım Yayın.
- Erbay, E. (2010). Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Perspektif Bir Bakış İnan, Kemal (Der.), *Türkiye'de Çocuk Emeği*, 1. Baskı içinde (206-242), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Fidan, F. (2004). Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış, Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 30-49.
- Günöz, M. (2007). Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüđü.
- International Labour Organization (ILO). <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm> (06.10.2016).
- International Labour Organization (ILO). (2014). *IPEC action against child labour 2012-2013: Progress and future priorities*, Geneva: International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC).
- ILO/IPEC (2013). *Marking Progress Against Child Labour-Global Estimates and Trends 2000-2012*, Geneva: ILO Publications.
- ILO/IPEC *Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu* (2007). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı.
- Karabulut, Ö. (1996). *Türkiye'de Çalışan Çocuklar*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları,

- Kumar, G. (2013). Child Labour: Determinants, Dimensions and Policies in India, *Economic Affairs*, 58(4), 417-429.
- Sirohi, R. (2014). Child Labour, Human Capital Accumulation and Foreign Aid, *Journal of Economic Development*, 39 (3), 1-15.
- Sunal, O. (2011). Gelir Düzeyi ve Çocuk Emeği Arasındaki İlişki: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (1), 117-128.
- Şahin, B. (2010). *Çocuk İşçilerin Korunması*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Şişman, Y. (2004). *Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önlemlerine Yönelik Eskişehir Örneği*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şişman, Y. (2006). Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 251-276.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(2), 25-442.
- Tunçcan, N. (1999). Küreselleşen Dünyada Çocuk İstihdamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçcan, N. (2000). Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 43(44), 243-258.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Çocuk İşgücü Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (15.11.2015).
- Yıldız, Ö. (2006). Türkiye’de Çocuk İşçi Sorununun Toplumsal Görünümü. *Journal of Qafqaz University*, 18, 134-138.
- <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/> (06.07.2017).